

Оксана СТОРЧАЙ

**ПАВЛО ІВАНЧЕНКО: «СПОГАДИ ПРО ВЧИТЕЛЯ» —
ЛЕВА КРАМАРЕНКА**

Передмова та підготовка тексту О. Сторчай

Лев Крамаренко і Павло Іванченко — яскраві, багатогранно обдаровані особистості, які посідають почесне місце в когорті подвижників національного відродження першої половини ХХ століття. Безумовно, запропонований для публікації архівний матеріал — «Спогади про вчителя» майстра художньої кераміки Павла Михайловича Іванченка (1898–1990) буде цікавим для науковців. Рукопис, датований 1971 роком [1], було віднайдено у фондї П. Іванченка, що зберігається у Центральному державному архіві — музеї літератури і мистецтва України.

Цінність цього архівного матеріалу полягає у висвітленні педагогічної діяльності та директорства в 1918–1922 роках у Глинській та Межигірській художньо-керамічних школах, Київській Академії мистецтв самобутнього українського живописця Льва Юрійовича Крамаренка (1888–1942). Нагадаємо: сам художник отримав хорошу фахову освіту, його вчителем у Петербурзькій Академії мистецтв (1906–1908) був Д. Кардовський. Л. Ю. Крамаренко продовжив удосконалення своєї майстерності в паризькій Академії Рансона, спочатку навчався у П. Бонара і Е. Вюяра, згодом вивчав композицію у майстерні учня і товариша П. Гогена М. Дені. Викладачем декоративного живопису Л. Ю. Крамаренка був П. Серюз'є (всі перераховані митці входили до групи «Набі»).

Павло Іванченко навчався у Л. Ю. Крамаренка спочатку в Глинській художньо-керамічній школі (1918–1919), потім у Київській Академії мистецтв (1919–1925; певний час — і в майстерні М. Бойчука), а також паралельно працював інструктором виробничих майстерень у Межигірській художньо-керамічній школі. Саме про цей період ітиметься у «Спогадах».

Серед мистецтвознавців, які займалися вивченням історії функціонування Глинської та Межигірської художньо-керамічних шкіл та дослідженням творчості автора спогадів — П. Іванченка, слід виокремити декілька ґрунтовних публікацій останніх років. Це статті Л. Овчаренко «Гончарна освіта в містечку Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії (1918–1933)» [2], статті О. Школьної «Павло Іванченко відомий і невідомий: реакція на статтю з книги Ярослава Кравченка “Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен”» [3], «“Соцреалістичний декаданс” Петра Іванченка в світлі стильових пошуків в українській художній порцеляні другої половини ХХ століття (до 100-ліття від дня народження визначного українського фарфориста)» [4] (де приділено увагу і його брату — Павлу) та дві її монографії: «Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси» [5], «Київський художній фарфор ХХ століття» [6].

На жаль, бібліографія про художника, чия мистецька, педагогічна, культурно-просвітницька діяльність відіграла помітну роль у мистецькому житті України 1920–30-х, досить скромна. Це насамперед довідкові видання, каталоги виставок (як персональних, так і колективних), статті В. Болбат «Повернуто із забуття» [7], І. Михайленко «Класик монументалістики: український художник Л. Крамаренко» [8], І. Іванкіна «Школа: листя і лазур» [9], Н. Небоги «Камінь, що скочується з гори» [10] та інші, а також відома монографія Л. Логвинської, О. Малащенко «Лев Крамаренко» [11] та альбом «Крамаренко Лев Юрійович: 1888–1942» (спогади про художника його дружини І. Жданко, вступна стаття В. Цельтнера) [12].

Цікаво, що зазначені вище автори (П. Іванченко і Л. Овчаренко) по-різному оцінюють директорство Л. Крамаренка в Глинській художньо-керамічній школі. Якщо спогади П. Іванченка [1] — це гімн улюбленому вчителю і художнику, то Л. Овчаренко оцінює його головування досить критично [2].

Спогади П. Іванченка містять чимало подробиць, які яскраво відтворюють події і атмосферу 1918–1922 рр. Наприклад, цінним у спогадах є опис перших років існування Межигірської художньо-керамічної школи (початкова назва — Центральна державна художньо-продукційна керамічна майстерня Всеукраїнського комітету штуки), яку було створено на місці фаянсової фабрики. Межигір'я було добре відоме у XVIII–XIX ст. своєю фаянсовою

фабрикою та великими покладами напіввогнетривких глин, придатних для керамічної обробки.

На початку діяльності школи через відсутність устаткування в ній викладали лише теоретичні дисципліни, як загальноосвітні (українська мова, історія тощо), так і мистецького циклу. Наприклад, технологію керамічного виробництва читав Анджієвський (власник невеликого заводу пічних кахлів і архітектурних деталей), який згодом подарував школі деяке потрібне устаткування. Яків Манько викладав декоративну народну скульптуру (переведений із Глинської художньо-керамічної школи), Лев Крамаренко — рисунок, був одночасно й директором школи.

З появою необхідного устаткування від Анджієвського, а також обладнання (невеликої обпалювальної печі та гончарних верстатів) у майстернях школи розпочинаються практичні заняття і виробництво. Про тогочасні учнівські вироби О. Школьна зазначає, що «більшість учнівських творів нового Межигір'я не є шедеврами. Цьому факту є багато причин. Передусім не було обладнання, власних печей потрібної якості, матеріалів (складників, полив, фарб) високої якості, достатньої кількості фахівців-практиків, програм, методичних посібників і рекомендацій, профільної бібліотеки. Через брак розуміння культури матеріалу переважною кількістю викладачів в учнів виходив посередній кінцевий продукт» [3].

У «Спогадах» П. Іванченко описує труднощі, які спіткали школу у перші роки її існування, як викладачі та учні голодували, мерзли, жили в тяжких побутових умовах, але всіх їх об'єднувало велике бажання вчитися і творчо працювати. Після Л. Крамаренка директором Межигірської школи став Василь Седляр, учень М. Бойчука. Працювати туди приїздять і інші бойчукісти — Оксана Павленко, Іван Падалка, у той період В Межигірській школі навчалися П. Мусієнко, Н. Федорова та інші. Але це вже наступний етап в історії існування школи.

Підсумовуючи сказане вище, слід наголосити, що у вітчизняному мистецтвознавстві творчість, педагогічна, культурно-просвітницька і громадська діяльність Л. Крамаренка не знайшла всебічного й належного наукового висвітлення з позицій сьогодення, не стала об'єктом системного вивчення і глибокого наукового аналізу, втім, це стосується і творчості П. Іванченка. Тому публікація архівного матеріалу доповнить деякими фактами творчі біографії Л. Крамаренка і П. Іванченка.

Павло ІВАНЧЕНКО
СПОГАДИ ПРО ВЧИТЕЛЯ

До революції 1917 року в селі Глинську на Полтавщині існувала керамічна школа, що діяла в системі Головного управління землеробства і землевпорядження Російської імперії. Директором школи був Альберт Федорович Гофман — німець, як і переважна більшість учителів. Гофман читав лекції з керамічної технології та хімії.

Школа була укомплектована кваліфікованими фахівцями, як із теоретичних дисциплін, так і з практики керамічного виробництва. Зокрема ліплення і практику кахляного виробництва викладав відомий кераміст, автор підручника з керамічної технології Йосип Білоскурський. Хоча школа давала учням хорошу теоретичну і практичну підготовку із технології керамічного виробництва, у мистецькій її діяльності панували німецький модерн та еkleктизм.

У цій школі я навчався з 1914 по травень 1919 року. На початку 1918 року, за рішенням тодішнього уряду на Україні, школу було реорганізовано в художньо-керамічну, а директором її став Лев Юрійович Крамаренко, який приїхав із Києва.

Відтоді профіль школи кардинально змінився. Було грамотно поставлено викладання художніх дисциплін, зокрема у навчальний план було включено українські народні художні промисли.

Лев Юрійович викладав у школі малювання в усіх чотирьох класах.

У майстернях, де проходила виробнича практика, розпочалося виробництво різноманітного декоративного й ужиткового посуду, в якому широко використовувалися традиції виробів майстрів із різних областей України. У цей час школа стала жити новим повнокровним життям.

Лев Юрійович був справжнім натхненником, добрим порадиником і хорошим педагогом. У вільний від службових обов'язків час він разом з учнями і майстрами школи декорував вироби технікою ліплення, давав учням найкращі зразки народної кераміки для відтворення, у процесі роботи навчав, як логічно і з тактом скомпонувати декор на виробах.

Радів, коли хтось із його учнів успішно опановував премудрість народної творчості. У цей час, бувало, Лев Юрійович стояв поруч, поклавши мені руку

Лев Юрійович Крамаренко (1888–1942)

на плече, ласкаво називав на ім'я, а його обличчя світилося людяністю, ласкою і теплотою.

У вільний від роботи час Лев Юрійович ходив до місцевих гончарів, яких у Глинську було багато, знайомився з їхньою роботою, ретельно вивчав різноманітні способи декорування гончарних виробів. Крім цього, часто відвідував базари і ярмарки, купував для шкільного музею оригінальні керамічні вироби, які потім ставали зразками для шкільного виробництва і навчання.

Наприкінці 1918 і на початку 1919 років через громадянську війну почалися часті затримки з фінансуванням школи. Викладачі не отримували зарплати. Учні, які жили в інтернаті при школі, не мали стипендій.

У школі панувала нервова атмосфера. Значна частина учнів почала вимагати, щоб школу реорганізували у вищий навчальний заклад із технічним ухилом.

Часткове фінансування школи здійснювалося із обласних і районних джерел.

З ініціативи Льва Юрійовича у шкільних майстернях учні і майстри почали виробляти посуд для продажу, щоб хоч якось поліпшити матеріальний стан школи. Лев Юрійович працював у майстерні разом із учнями, і постійно підбадьорював нас: мовляв, усе налагодиться, треба тільки терпляче працювати.

У травні 1919 року за рекомендацією Льва Юрійовича я їду до Києва і вступаю до Академії мистецтва.

За радянської влади постановою III Всеукраїнського з'їзду рад було ухвалено відкрити в Межигір'ї керамічну школу на місці колишньої фаянсової

фабрики, що існувала тут у XVIII–XIX ст. За пропозицією Льва Юрійовича Наркомосвіти вирішив перенести Глинську школу до Межигір'я, ближче до культурного центру, до Києва. Але місцева влада у Глинську не дозволила перевезти до Межигір'я устаткування і лабораторію школи.

На початку 1920 року до Межигір'я переїздить Лев Юрійович, керівник народної скульптури Яків Манько і 50 учнів-глинчан.

Та і в Межигір'ї школа зазнала не менших труднощів, ніж у Глинську, передусім тому, що тоді школа не мала пайкового постачання хлібом, з великими перервами викладачі одержували зарплату, устаткування не було. Школа розміщувалася лише у двох будинках із п'яти, що були у Межигір'ї. У решті будівель тоді ще жили монахині колишнього монастиря.

Декілька разів на тиждень Лев Юрійович пішки взимку ходив до Києва (за 18 кілометрів!), порушував клопотання у Наркомосвіті, — усе, аби тільки врятувати школу. Якось він довідався, що у Києві на Подолі підлягає націоналізації керамічний завод дрібного фабриканта Анджеївського. З дозволу влади з цього заводу до Межигір'я було перевезено необхідне устаткування, збудовано невелику піч для обпалу виробів, виготовлено декілька гончарних верстатів. Розпочинається навчання і виробництво. Але хороші глини Межигір'я, потрібні для виробництва, були ще тоді власністю монастиря. Довелося неабияк повоювати, щоб ці родовища глини перейшли школі.

У цей час я був студентом Київської академії мистецтва і голодував у прямому сенсі цього слова. Лев Юрійович, з яким я часто зустрічався, знав мій хист до роботи з керамікою і запросив мене до Межигір'я.

Потім Київську Академію мистецтва було перейменовано на Художній інститут, а Льва Юрійовича обрано професором цього інституту. Працюючи в інституті, Лев Юрійович одночасно залишався директором Межигірської художньо-керамічної школи, а я, навчаючись у Київському художньому інституті, перейшов до майстерні професора Л. Ю. Крамаренка, а в Межигірській школі згодом став інструктором керамічного виробництва.

Надзвичайно тяжкі умови життя у школі змушували учнів і частину викладачів багато працювати в майстернях. Взимку 1921 року Лев Юрійович і я навантажили повні сани різного посуду і їздили по селах міняти посуд на харчі. Люди в той час були щедрими, і щоб придбати у нас полумисок, напоювали його пшоном чи горохом, а інколи й борошном. Обмінявши увесь

Лев Крамаренко.

Пейзаж. Полотно, олія

наш запас, ми поверталися до школи з саннями, повними різного добра, за що потім нас мало не на руках носила уся наша шкільна громада.

Теорію у школі тоді викладали мало, більше працювали в майстернях. Хоч як було тоді скрутно, а проте Лев Юрійович знайшов і час, і сили та клейовими фарбами розписав стіни виробничих майстерень. Тематика розпису була різноманітна, здебільшого — праця українського села.

Лев Юрійович почав багато працювати з темперними фарбами, особливо влітку 1921 року. Писав портрети, зокрема запам'ятався мені портрет бабусі, а також інші композиції із трудового життя робітників і селян. Було помітно, що він почав більше уваги приділяти роботі в Київському художньому інституті, сам працював як художник.

У цей час більшість його учнів із художнього інституту, такі як Ірина Жданко, Марія Плєсківська, Левандовський, Павло Іванченко та інші жили в Межигір'ї у напівзруйнованому будинку, який називали «Академія». Щодня до нас, в «Академію», приходив Лев Юрійович, перевіряв, як і над чим ми працюємо, давав різноманітний матеріал для замальовування і переймався, що нам, напівголодним, важко, займатися творчою роботою. Та найбільшою утіхою і життєдайним струменем для нас були добрі, підбадьорливі слова нашого вчителя. Я ще й досі пам'ятаю красиві, розумні очі та світле обличчя Льва Юрійовича — людини, яка за своє життя нікому не зробила прикрості і зла, яка ще в молодості, ведучи мене, несвідомого, за руку, показала шлях у життя, яким я йду ще й досі.

Частина учнів, котрі переїхали до Межигір'я з Глинської художньо-керамічної школи, настирливо почали вимагати перетворення школи на вищий навчальний заклад із технічним профілем навчання. Це надзвичайно нервувало Льва Юрійовича. Але незабаром проблема вирішилася: ця група учнів завершила навчання, їм було видано документи про закінчення Глинської керамічної школи. Частина з них згодом вступила до Київського політехнічного інституту, а решта почала працювати на керамічних заводах Радянського Союзу.

У Межигірській школі лишилися учні-глинчани, які мали нахили і здібності до роботи з художньою керамікою. Згодом контингент учнів було поповнено: школи приймали дітей із навколишніх сіл.

Роботу Льва Юрійовича як директора школи у Межигір'ї ускладнювала одночасна зайнятість у Київському художньому інституті. Межигірська школа також постійно потерпала через матеріальні нестатки і відсутність належного керівництва Наркомату освіти, а також через труднощі зв'язку Межигір'я з Києвом.

Тому приблизно на початку 1922 року Лев Юрійович залишає Межигір'я і переключається на роботу в Художньому інституті, а на чолі Межигірської школи стає учень Михайла Бойчука Василь Седляр.

1918–1922 роки, коли професор А. Ю. Крамаренко очолював навчальні заклади у Глинську і Межигір'ї, є видатними подіями в історії організації шкіл і підготовки кваліфікованих кадрів для промисловості ужиткової художньої кераміки України.

Учні, які здобували у цих школах життєвий досвід і кваліфікацію, потім ставали хорошими організаторами на виробництві і фахівцями високого класу.

І все це — завдяки тому, що їхнім першим учителем був благородний трудівник Лев Юрійович Крамаренко.

13.08.1971

1. *Іванченко П.* Спогади про вчителя [Л. Ю. Крамаренка] [Автограф]. 13 серпня 1971. — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі: ЦДАМЛМ України), ф. 389, оп. 1, спр. 34, 4 арк. [Текст рукопису подається в редакції].
2. *Овчаренко Л. М.* Гончарна освіта в містечку Глинськ Роменського повіту Полтавської губернії (1918–1933) // Історична пам'ять: Наук. зб. — 2011. — № 26. — С. 99–108.
3. *Школьна О.* Павло Іванченко відомий і невідомий: реакція на статтю з книги Ярослава Кравченка «Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен» (К.: Оранта, 2010. — С. 156–157) // Записки НТШ. — Т. ССLXI: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва / Ред. О. Купчинський. — Львів, 2011. — С. 706–710.
4. *Школьна О.* «Соцреалістичний декаданс» Петра Іванченка в світлі стильових пошуків в українській художній порцеляні другої половини ХХ століття (до 100-ліття від дня народження визначного українського фарфориста) // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. — 2008. — № 10. — С. 125–136.
5. *Школьна О.* Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси: В 2-х кн. — К., 2011. — Т. I.
6. *Школьна О.* Київський художній фарфор ХХ століття. — К., 2011.
7. *Болбат В.* Повернуто із забуття // Літ. Україна. — 1998. — № 20. — С. 3.
8. *Михайленко І.* Класик монументалістики: український художник Л. Крамаренко // Культура і життя. — 1998. — № 17.
9. *Іванкін І.* Школа: листя і лазур: Про художника Л. Крамаренка // Всесвіт. — 1991. — № 4. — С. 194–200.
10. *Небога Н.* «Скатывающийся с горы камень» // Зеркало недели. — 1998. — № 7. — Режим доступу: http://zn.ua/CULTURE/skatyvayuschisya_s_gory_kamen-10393.html.
11. *Логвинська А. П., Малащенко О. М.* Лев Крамаренко. — К., 1975.
12. Крамаренко Лев Юрьевич (1888–1942): живопись; графика / Сост. и авт. воспоминаний И. А. Жданко, авт. вст. ст. В. П. Цельтнер. — М., 1995.

Анотація: У спогадах П. Іванченка розглядається викладацька діяльність талановитого українського художника Л. Крамаренка в Глинській та Межигірській художньо-керамічних школах у 1918–1922 роках.

Ключові слова: Павло Іванченко, Лев Крамаренко, Глинська та Межигірська художньо-керамічні школи.

Анотация: В воспоминаниях П. Иванченко рассматривается преподавательская деятельность талантливого украинского художника Л. Крамаренко в Глинской и Межигирской художественно-керамических школах в 1918–1922 годах.

Ключевые слова: Павел Иванченко, Лев Крамаренко, Глинская и Межигирская художественно-керамические школы.

Summary: In his memoirs P. Ivanchenko examines teaching activity of a talented Ukrainian artist L. Kramarenko in Glinska and Mezhyhirska Art Ceramic Schools in 1918–1922.

Keywords: Pavlo Ivanchenko, Lev Kramarenko, Glinska Art Ceramic School, Mezhyhirska Art Ceramic School.